

VADERNA GÁBOR

A kizökkent idő

Vörösmarty Mihály *Dessewffy Aurél* című epigrammájának keletkezéséről

Gróf Dessewffy Aurél 1842. február 9-én, hajnali fél hatkor, 34 évesen hunyt el pesti lakásában. Az ifjú gróf, aki ekkor már komoly hivatali karriert tudhat maga mögött, s 1841 óta a Világ című lap szerkesztőjeként folytatott heves sajtóvitát Kossuth Lajos Pesti Hirlapjával,¹ január 27-én még hosszú levelet intézett édesanyjához, február 2-án még megjelent a Pest vármegyei gyűlésen.² Halálának hirtelensége megdöbbentette a kortársakat, s annak értelmezése – legalábbis első körben – szorosán összekapcsolódott a be nem futott pálya, a félbehagyott politikai és gondolkodói pályából koncipiált jövő leírásaival. A Világ már a haláleset napján közli az első nekrológot (Dessewffy hajnali fél hatkor halt meg, ám a cikket feltehetően már előkészítették), amelyben az ismeretlen szerző így fogalmaz: „Rövid ideig, de tündöklőleg és jóltevőleg ragyogott ezen első nagyságú csillag hazánk egén.”³ Másnap a Pesti Hirlapban maga Kossuth emlékezik meg a politikai ellenfélről: „Mennyi ész, mennyi akarat, mennyi tettvágy, milly lángoló érzelem, mennyi remények 's mi fényes jövőndő voltak e' névhez csatolva; 's néhány napi láz, és – vége mindennek! – Illy férfiú sirjánál jeges kezekkel ragadja meg ember kebelét a' semmiségnek érzete, 's a' merész lélek szárnyaszegetten törpül el a' mulandóság mutatójja előtt.”⁴

A kérdés már csak az, hogy a jövőndő elvesztegetésének e konkrét esetét miként értelmezzük. A Dessewffy-ről kialakuló kép egyik alapformáját az édesapa, gróf Dessewffy József magánlevelezésében találhatjuk meg. (Itt természetesen magándokumentumokról van szó, s talán ennek is köszönhető a sarkosabb fogalmazás.) 1842 júniusában írja Döbrentei Gábornak címzett fájdalmas levelében:

* A szerző az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének adjunktusa. A tanulmány az MTA Bolyai János Tudományos Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Dessewffy életéről, korabeli és későbbi politikai megítéléséről, konzervativizmusáról szóló irodalom részletes bibliográfiája: VADERNA Gábor, *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Bp., Ráció, 2013 (Ligatura), 65.

2 Az adatokat a Dessewffy Aurél öccsének, Dessewffy Marcellnek közlései alapján dolgozó Deák Farkas publikálta. DEÁK Farkas, *Gróf Dessewffy Aurél életrajza*, Pozsony, Stampfel Károly, 1885, 22–24. Az utolsó levél francia nyelvű szövege: *Aus den Papieren des Grafen Aurel DESSEWFFY*, gesammelt und herausgegeben durch einige seiner Freunde und Gleichgesinnte, Erster Band: Vermischte Aufsätze und Bruchstücke aus Briefen 1835–1842, Pesth, Landerer und Heckenast, 1843, 136–138.

3 [Név nélkül: Gyász hír], Világ, 1842. febr. 9., 89.

4 KOSSUTH [Lajos]: *Halálózás*, Pesti Hirlap, 1842. febr. 10., 93.

A' béhegedett bűn kevésbé karczoló ereje van a' szomorú emlékezetnek, és így jól esett a' barátság' később vigasztalása, mivel amaz igen számos, nyomban a' csapás után érkező, a' veszteség' nagyságát még inkább eltüntetvén, csak sajnosabban könyeztetés a' mély fájdalmat, melly eleintén még könnyöppök által sem enyhülhete, de minnyájan

inania morti

Munera dant lacrymas, et caesi [!] pectora palmis,

Non auditurum miseris Phaëtonta querelas

Nocte dieque vocant.

És valóban úgy mint Phaëton a' Nap' szekerét kevés üdeig vezeté az elhűnt, noha szerencsésebben talán, több más, még most is gyújtani olykor inkább hogyses melegíteni igyeksző Faetontoskodóinknál.⁵

Az önféjű Phaeton sorsa azért torkollott tragédiába, mivel elvetette az atyai tanácsot, így e levél nemcsak a fiú, de az édesapa felelősségét is mérlegeli. Az idő előtt befejezett élet itt egyértelműen a rosszul felmért erő, a túl magasra törekvés következménye. Aurél fia – írja az apa Döbrenteinek – „nem ismerte izgékonyosságát, túlbecsülé vállainak erejét”,⁶ s élete összegezhető a következő plasztikus hasonlatban (melyet az emlékbeszédéhez adatokat kérő Császár Ferencnek írt): „A hüvelyből annyiszor sebesen, és mindig nem kevés időre kirántott, s ismét nehezebben abba visszatolt szélesen ragyogó kard éle, már alkalmasint összerongyolta volt a hüvely belsejét.”⁷ Bár tudjuk, hogy Császár nem használta fel megemlékezésében az apa levelét,⁸ s kevésbé valószínű, hogy bárki ismerte volna a Döbrenteinek írott leveleket, a kortársak és az utókor is ugyanilyen keretek között emlékeztek vissza Aurél halálára. „A gyöngye test, a lelki erők túlfeszítése következtében összeroskadván, Dessewffy Aurél, a legszebb remények közepette, a haza és király kipótolhatatlan veszteségére s minden pártszínezetű hazafi osztatlan, mély fájdalmára, rövid betegség után, ideglázban kimult” – olvashatjuk pél-

5 Gróf Dessewffy József Döbrentei Gábornak, Szmihály, 1842. jún. 4., MNL OL, P91 10. cs. 75. Az idézet: *Ovid, Met, 2, 340–343. Magyarul:*

a holtnak

már nem használó könnyel, s verdesve mellük,

szólitják Phaetont és s nap keseregve, akit már

hangjuk nem serkent

Publius OVIDIUS Naso, *Átváltozások: Metamorphoses*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1964, 49.

6 Gróf Dessewffy József Döbrentei Gábornak, Szmihály, 1842. jún. 4., MNL OL, P91 10. cs. 75.

7 Gróf Dessewffy József Császár Ferencnek, 1842. nov. = Gróf DESSEWFFY József *Levelei: 1812–1843*, s. a. r., jegyz. FERENCZY József, Bp., Méhner Vilmos, 1888, 310.

8 Gróf Dessewffy József Döbrentei Gábornak, SzentMihály, 1842. nov. 14., MNL OL, P91 10. cs. 75. Császár emlékbeszéde csak később jelent meg: CSÁSZÁR Ferencz, *Emlékbeszéd gróf Dessewffy Aurél lev. tag felett = A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei*, Hatodik Kötet, Budán, A' Magyar Királyi Egyetem' Betüivel, 1845, 119–132.

dául Szögyény Marich László visszaemlékezésében.⁹ Évekkel később Csengery Antal hasonlóan összegzi az ifjú gróf halálának okait: „Idegeit azonban elgyöngíté a test és léleknek örök izgatottsága.”¹⁰

Korántsem meglepő a nagy lélek izgatott teljesítménye nyomán leépülő gyöngé test toposza. Az apa szempontjából a mérték ezen elvesztése a fiú önféjűségének következményeként tűnt fel, egyéb visszaemlékezések az egyensúly megbomlásának érzékeny toposzával magyarázták az esetet. Az életvitel és a test felélésének ez a veszélye nemcsak az utólagos magyarázatok visszatérő eleme, de korábban – miként annyi kortársa – maga Dessewffy Aurél is ennek segítségével próbálta meg értelmezni saját életének testi gondjait. A mindmáig legrészletesebb életrajz szerzője, Ferenczy József például egy báró Jósika Miklósnak 1839-ben írott magánlevélből idéz, s így Dessewffy saját szavait használja fel, hogy alátámassza a test és lélek közötti ekkoriban közhelyes összefüggést: „Ich bin überhaupt seit einiger Zeit so fürchterlich überreizt, alle meine Nerven so überspannt, dass die kleinste neue Anregung mir das Gleichgewicht benimmt, das ich [!] nun nicht schlafen kann.”¹¹

A Dessewffy-kultusznak egy másik ága lemond erről az antropológiai elemről, s az egyén helyett a politikai teljesítményt helyezi a középpontba. Így tesz például Dessewffy fiatalabb öccse, Emil, aki jellemrajzában a legfontosabb státuszférfiúi erényekkel ruhazza fel bátyját, de halálát csak véletlenszerűen bekövetkező sorstragédiaként értelmezi.¹² Ide sorolható gróf Széchenyi István is, aki Dessewffy Aurélnak helyet szánt felállítandó „üdveldé”-jében (nemzeti panteonjában). Széchenyi, aki szavait voltaképpen az általa egykoron megsértett apához intézi, szintén a haza érdekében tett áldozat felől közelíti meg az esetet. Az ide kapcsolódó jellegzetes Széchenyi-mondatot idézem:

Ha nincs is hatalom, melly tőle és tőlünk elragadott fiát visszaadhatná, adjuk meg a' bús atyának legalább azon vigasztalást, mellyet adhatunk, 's melly lelkes ember előtt mint ő, nem lehet közönyös; 's emeljük az elhunytak tetemeit, a' haza körül általánosan elismert érdemeket szerzett honfitársaink kijelelendő díszhelyére; 's korántsem azért, mert Józsefnek fia volt, hanem mert hűn dobogott szíve honáért, 's mert bár rövid itt volta alatt, értelmi sulya által az örök valónak nem egy világ-sugarával ajándékozá meg a' hont, 's kivált utolsó országgyűlésünk alkalmával éjjel nappal fáradva, minden fénykeresés, hírkövetelés, és valódi köszönet nélkül sikeresebben járult kibékülési ügyünk

9 Idősb Szögyény Marich László országbíró *Emlékiratai: Első kötet: 1836–1848. december 2.*, kiadják fiai, Bp., Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, 1903, 21.

10 CSENGERY Antal, *Dessewffy Aurél = Magyar szónokok és státuszférfiak: Politicai jellemrajzok*, kiad. CSENGERY Antal, Pest, Heckenast Gusztáv, 1851, 281.

11 FERENCZY József, *Gróf Dessewffy Aurél életrajza = Gróf DESSEWFFY Aurél Összes művei*, s. a. r., életrajz, jegyz. FERENCZY József, Bp., Méhner Vilmos, 1887, XXV. Vagy idézhetnénk az évréndben haladó életrajzi naplójegyzeteit, ahol az utolsó, 1841-es bejegyzés ez volt: „A' sok munka egészségemet alkalmasint ismét tönkre tette.” *Adatok gróf Dessewffy Aurél életéhez, maga az elhunyt által írva = Néhány nevezetesebb darab gróf DESSEWFFY Aurélnak hátrahagyott munkáiból és országgyűlési beszédeiből*, összeszedte gróf DESSEWFFY Emil, Pest, Landerer és Heckenast, 1843, 24.

12 DESSEWFFY Emil, *Jellemrajz = Koszorú gróf Dessewffy Aurél emlékének*, füzék tisztelői és baráti, Pest, Heckenast Gusztáv, 1857, 1–48.

szerecsés bevégeztéhez, és némelly életbevágóbb ott alkotott törvényeink végképi létesítéséhez, mint nem egy, kinek ezen szerecsés és alig várt eredmények örvendetes fordulata bitorilag felette számos által lön tulajdonítva.¹³

A politikai eredmények értékelése természetesen már többféle irányba mutat. Dessewffy Emil öccse jellemrajzával az Aurél örökségeként átvett, akkoriban éppen általa vezetett politikai irányt kívánta megtámogatni,¹⁴ Széchenyi a haza érdekét sokkal általánosabban értette (s némiképp a saját és Dessewffy József szerepét is újra kívánta pozicionálni),¹⁵ egyesek a Dessewffy Aurél után széthulló konzervatív pártról el-mélkedtek,¹⁶ mások az örökséget méltó módon folytató utódokról is megemlékeztek;¹⁷ megint mások a Dessewffy által keresett középút hiányáról és az akarva-akaratlan a kormányzat mellé sodródó konzervativizmusról értekeztek,¹⁸ s voltak, akik egészen a világsi fegyverletételig pillantottak előre.¹⁹

13 *Üdvlede*: Gróf DESSEWFFY Aurél *hátrahagyott némi iromány-töredékivel*, irta és közli gróf SZÉCHENYI István, Pest, Trattner-Károlyi betüivel, 1843, 122–123.

14 Szemléletileg rokon megközelítés: WIRKNER Lajos, *Élményeim: Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő, nyilvános pályám naplójegyzeteiből*, Pozsony, Stampel Károly, 1879, 115.

15 Megjegyzem, a panteonizáció ötlete már Széchenyi szövege előtt felmerült Dessewffy Aurél kapcsán. Philip Schlesinger Bécsben megjelentetett alkalmi költeményében már korábban megjelenik a gondolat:

Ein Pantheon, ja einen Göttertempel,
Wohin das Volk in seinen Stürmen wallt,
Und hoffnungsvoll in drohenden Gefahren
Sich muthig einen Blumenhimmel mahlt;
Ja, einen Zauberborn, der Farb' und Leben,
In Fesseln selbst der Freiheit Glück kann geben;
Ein segenreiches, gold'nes Volkspanier,
Mit dem die Führer ihre Kämpfer werben,
Die alle schwören, thatenvoll zu sterben,
Den Helden gleich, zu Glanz und Ruhmeszier.

Philipp SCHLESINGER, *Erinnerungen an Aurelius Grafen Deseöffy: (Gestorben am 9. Februar 1842.)*, h. n. [Wien], Josef Stöckholzer von Hirschfeld, 1842. A ritka nyomtatvány megtalálható: OSZK 217.363.

16 Például HORVÁTH Mihály, *Huszonöt év Magyarország történelméből: 1823–1848: Második kötet*, Bp., Ráth Mór, 1886³, 276; RÉZ Mihály, *Gróf Dessewffy Aurél* = R. M., *Tanulmányok*, Bp., Pallas Részvénytársaság nyomdája, 1909, 355. E megközelítés rokona a legutóbbi nagyszabású leírása Dessewffy szerepének: SCHLETT István, *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1*, Bp., Századvég, 2009, 614–642.

17 PULSZKY Ferencz, *Gróf Dessewffy Aurél és társai* = P. F., *Jellemrajzok: Eötvös, Széchenyi, Deák, Dessewffy Aurél*, Bp., Aigner Lajos, é. n., 61–84.

18 VARGA János, *Helyét kereső Magyarország: Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*, Bp., Akadémiai, 1982, 141–185; ERDMANN Gyula, *A kormányzat előkészületei az 1839–40-es országgyűlésre = A magyar polgári átalakulás kérdései: Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára*, szerk. DÉNES Iván Zoltán, GERGELY András, PAJKOSSY Gábor, Bp., ELTE Bölcsészettudományi Kara, 1984, 204.

19 ASBÓTH János, *Dessewffy Aurél és Széchenyi István* = A. J., *Jellemrajzok és tanulmányok korunk történetéhez*, Bp., Athenaeum R. Társulat, 1892, 96–119. Az ellentmondásos recepcióról – a kortársaktól származó vélekedések *florilegiumával* – lásd DÉNES Iván Zoltán, *Közügygye emelt kiváltságörzés: A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*, Bp., Akadémiai, 1989, 28–31.

Összefoglalva az eddigieket elmondhatjuk, hogy a Dessewffy Aurél halála körül kialakuló diskurzusnak három elemét azonosítottuk: először – közvetlenül a haláleset utáni reakciókban – az elvesztegetett, be nem teljesedett, s be sem teljesíthető jövő felletti szánakozást; a későbbiekben pedig a közösség érdekében az egyéni élet mértékét elvétő érzékeny hős tragikus bukását; s végül a hazáért vállalt áldozat politikai értékeit. A három narratív minta merőben különbözik egymástól: a kiközlött történelem, a testet legyűrő lélek egyéni és az áldozat mértékének megfelelő nagyszabású bukás tragédiája más-más forrásokból táplálkozik.

Vörösmarty Mihály *Dessewffy Aurél* című epigrammája ezekhez a diskurzusokhoz képest helyezhető el. Mielőtt azonban a költemény értelmezésébe kezdenénk, szükségesnek látszik egy pár szó annak szöveghagyományozódásáról.

A költeménynek eddig egy kézírata volt ismeretes: ez a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található, egy 20×12 cm nagyságú megsárgult lapon.²⁰ Az autográf tisztázatra valaki ceruzával ráírta, hogy „844. nyáron”. A kritikai kiadásban Tóth Dezső ezt a datálást fogadja el, s erre a következő érveket hozza: 1) szerinte maga Vörösmarty írta oda utólag a dátumot, hogy verseit kiadó barátait, Bajza Józsefet és Toldy Ferencet eligazítsa; 2) a verset a későbbi, Vörösmarty életében és utána megjelent összkiadások is ide helyezték; 3) e datálásnak volna politikatörténeti magyarázata is: „Maga a szöveg sem teszi nyilvánvalóvá, hogy közvetlenül Dessewffy halála után született, az 5. sor »most«-ja vonatkozhat esetleg a 43–44-es országgyűlésre is, amelynek konzervatív tábora ez időre sokkal inkább leleplezte már magát, mint Dessewffy idejében.”²¹ A harmadik érveléssel nem érdemes sokat foglalkozni: az ekkor már Dessewffy Emil vezette konzervatívok „lelepleződésére” vonatkozó történelmi állítás, mely már a 19. században felmerült, s utóbb a marxista történetírás kedvelt narratív poénja lett, ha igaz volna is, nem sokat nyomna a latban a keletkezést tekintve, hiszen e „lelepleződés” semmilyen formában nem mutatható ki a versben. Az első és a második érv szorosan összekapcsolódik: Tóth valószínűleg azért feltételezte, hogy maga Vörösmarty jegyezte rá a kézíratra a dátumot, mert arra gondolt, hogy ez a papírlap lehetett a Bajza–Toldy-féle első életműkiadás alapszövege. A kézirat alapján elmondható azonban, hogy valószínűleg nem Vörösmartyé a datálás, s elképzelhető egy fordított út is: valaki (talán Gyulai Pál?) épp a kiadások alapján jegyezte rá a papírlapra a vélhető datálást. Tovább gyengíti Tóth érveinek erejét, hogy a kritikai kiadás a Bajza–Toldy-féle verskronológiát maga is esetlegesnek gondolja,²² s számos vers esetében a sajtó alá rendező felül is írja az onnan sugalmazott keltezt.

A Dessewffy Aurél halálának időpontja és költemény eltérő helye a Vörösmarty-kötetek rendjében hosszabb távon is zavarba hozta a Vörösmarty-filológiát. Az 1845-ös első, majd az ennek nyomán születő 1847-es ún. „nemzeti kiadás” egyaránt az 1844-re

20 MTAK Kt, K 721/I. fol. 71r. A kritikai kiadásban még más jelzeten: LK I. 71r. Nem tudom, mikor került a kézirat az archívumba, mindenesetre Brisits Frigyes katalógusában még nem szerepel, vö. *A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke*, összeáll. BRISITS Frigyes, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1928.

21 A datálásról lásd VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebb költemények III: (1840–1855)*, s. a. r. TÓTH Dezső, Bp., Akadémiai, 1962 (Vörösmarty Mihály Összes Művei, 3; a továbbiakban: VMÖM 3), 1962, 368–369; itt: 369.

22 *Uo.*, 205.

datálható költemények közé helyezik az epigrammát, egyéb epigrammák mellé (például *Hahnemann; Kölcsey*).²³ Gyulai Pál, amikor sajtó alá rendezte a Vörösmarty-verseket, először tette szóvá a dilemmát, s egy igen furcsa textológiai megoldást választott. A költeménynek ugyanis megőrizte az eredeti helyét, s akárcsak elődei, ő is az 1844-es versek közé illesztette, ám egy jegyzetben jelezte kételyeit: „Először hol jelent meg nem tudom; másodszer M. M. közt. Annyi bizonyos, hogy nem sokkal Dessewffy halála után írta.”²⁴ A kritikai kiadás – láttuk – végül az 1844-es datálást fogadta el, ám a zavar bizonyos tekintetben továbbra is fennállt. Egyfelől a kritikai kiadás után született népszerű kiadások átvették Tóth Dezső datálását, ám a dátum mögé illesztett kérdőjelet már megspórolták, így a feltételezett datálás ténnyé alakult át: „1844 nyarán (?)” helyett már csak „1844 nyarán” szerepel mind Martinkó András, mind Horváth Károly amúgy nagyon alapos és körültekintő kiadásában.²⁵ Másfelől Tóth Dezső Vörösmarty-monográfiája, mely az életmű teljességének narratív leírására vállalkozott, e kérdésben igen zavarba ejtő, s a helyzet kuszaságára jellemző filológiai hibát vétett. Amikor *Az uri hölgyhöz* című vers kapcsán az arisztokráciához való viszony megváltozását regisztrálta (szerinte Vörösmarty „az osztályfelháborodás felemelt hangján szólt”), akkor említi meg, hogy „a konzervatív arisztokrata ellenzék 1844-ben elhunyt vezérének, Dessewffy Aurélnak halálára írt, respektussal is vegyes epigrammát.”²⁶ *Az uri hölgyhöz* datálása eleve bizonytalan, hiszen az 1839-es dátummal jelent meg eredetileg az Athenaeum 1842. január 4-ei számában.²⁷ Ebben az esetben Gyulai Pál feltételezése miatt datálták át a költeményt 1841 végére, az első megjelenés elé. Gyulai ezt írja róla: „Az 1839. évszám úgy hiszem, csak azért volt odaírva, hogy gyöngítse élességét, hogy gondolják az illetők, régebben iratván, a mostani viszonyokra már kevésbé illik. Biztos adat van rá, hogy Vörösmarty e költeményét 1841-ben írta.”²⁸ Sajnos a „biztos adat”-ot nem mondja meg, így feltételezés marad, hogy a költemény később született, mint ahová a szerző maga datálta, s Tóth Dezső ismét egész politikátörténeti kimit kreál e változtatás köré.²⁹ Akárhogy is van, ez a költemény vagy 1839-ben, vagy 1841-ben született, tehát semmiképpen sincs közvetlen kapcsolatban a vagy 1842-ben,

23 VÖRÖSMARTY' *Minden munkái*, kiadák barátai BAJZA J. és SCHEDEL Ferencz, Második kötet, Pesten, Kilián György' tulajdona, 1845, 316; *Nemzeti könyvtár: VÖRÖSMARTY Mihál Minden munkái*, Kiadák barátai BAJZA J. és SCHEDEL F., Második öszves kiadás, Pesten, Kilián György tulajdona, 1847, 244.

24 VÖRÖSMARTY *Minden munkái*, Rendezte és jegyzetekkel kísérte GYULAI Pál, Második kötet, Pest, Ráth Mór, 1864, 178; a jegyzet: 299. Később ezt szóról szóra megismételte következő, mérvadó kiadásában: VÖRÖSMARTY *Összes munkái: Teljes kiadás*, Rendezte és jegyzetekkel kísérte GYULAI Pál, Első kötet, Bp., Méhner Vilmos, 1884, 290; a jegyzet: 446.

25 VÖRÖSMARTY Mihály *Költői művei*, szöveggond. MARTINKÓ András, Bp., Szépirodalmi, 1987 (Nagy Klasszikusok), I, 401; VÖRÖSMARTY Mihály *Összes költeményei*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Bp., Osiris, 1998 (Osiris Klasszikusok), 446.

26 TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*, Második, módosított kiadás, Bp., Akadémiai, 1974, 334. Ugyanez a hiba az első kiadásban is szerepel: TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*, Bp., Akadémiai, 1957 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 1), 339.

27 VÖRÖSMARTY [Mihály], *Az uri hölgyhöz. 1839.*, Athenæum, 1842. jan. 4., 21–23.

28 VÖRÖSMARTY' *Minden munkái*, i. m., 291.

29 VMÖM 3, 252–254; a vers szövege: *uo.*, 32–35.

vagy 1844-ben született *Dessewffy Auréllal*, amelynek hőse ráadásul – szemben Tóth állításával – nem 1844-ben halt meg.

E kis filológiai nyomozás tétje annak az eldöntése, hogy Vörösmarty a Dessewffy Auréllal kapcsolatos reprezentációk közül melyikhez csatlakozik.

A szövegnek létezik egy másik, eddig a Vörösmarty-filológiában ismeretlen autográf változata. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található kézirat³⁰ egy 11,5×14 cm-es szürkésfehér papírkivágotra van írva, fekete tintával.

Dessewffy Aurél

Kétes uton jártál, kevesektől értve 's ha czélod
Nagy vala, elfedezé azt kor előtti halál.
Dijzatlan ha jeles, meg nem büntetve ha vétkes,
Élve, temetve talány hagytad el a' honi tért.
Nem veszténk-e nagyot? kérjük most aggva magunkban,
'S a' szent nemzetiség' anygala súgja: Igen.

Vörösmarty.

Az akadémiai kézirat, a Bajza–Toldy-féle, valamint ez a változat szinte teljesen megegyezik. Csak a központozásban mutatkoznak eltérések, de ezekből nem állapítható meg a szövegek egymásból való leszármazása.

Az újonnan előkerült forrás az apa, Dessewffy József levelezésének anyagában található, ahol a levélszerzők szerint csoportosítva található meg az anyag. Ez a levéltári egység 1935-ben került át Csehszlovákiából, Fintáról (ma Fintice, Szlovákia) az Országos Levéltár állományába, s az 1960-as években Bakács István rendezte és katalogizálta azt.³¹ Nem valószínű, hogy a kézirat másutt szerepelt volna korábban, s Bakács helyezte volna ide (vannak olyan vegyes feljegyzéseket és kéziratföredékeket tartalmazó fondok, ahová berakhatta volna), inkább sejthető, hogy eredetileg is Dessewffy József levelezésének része volt. Ez pedig azt jelenti, hogy az epigrammát feltehetően Vörösmarty küldte el a gyászoló apának. Mivel Dessewffy József 1843. május 1-én meghalt, úgy sejthető, hogy a fiú és apja halála közötti bő egy évben készülhetett a vers, tehát még 1844 előtt. Az is valószínű, hogy a költeményt Vörösmarty egyfajta részvénytílvánításként juttatta el az apához, s azért nem jelentette meg korábban, mivel e konkrét funkció betöltésére egy publikáció nem annyira alkalmas, mint egy személyes küldemény. (Ne feledjük, hogy bár Dessewffy és Vörösmarty feltehetően nem igazán kedvelték egymást, mégiscsak a Tudós Társaság – az Akadémia – tagjai voltak mind a ketten, s egy efféle tragikus esemény nyomán, lehetett számítani némi szolidaritásra.)³²

30 Jelzete: MNL OL, P91 53. tétel, No. 64.

31 Lásd *A Dessewffy család levéltára: Repertórium*, összeáll. BAKÁCS István, Bp., Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, 1967 (Levéltári Leltárak, 38: Magyar Országos Levéltár).

32 A Dessewffy József és Vörösmarty közötti feszült viszonyhoz: VADERNA, *i. m.*, 112, 138–139, 327. Kossuth is hasonló gesztussal élt: „Énnekem gróf Dessewffy Aurél politikai ellenem volt; de épen mivel az volt,

A költemény ilyenformán nem biztos, hogy a politikai álláspontok fokmérőjeként értelmezhető. Tóth Dezső „Vörösmarty epigrammájának kétkedéssel, elismeréssel vegyes hangját” említi, s mindezt a szerző és az elhunyt közötti politikai nézetek disszonanciájaként értelmezi.³³ Holott 1842-ben, közvetlenül Dessewffy Aurél halála után, az első reakciók más típusú érveket mozgósítottak. A vers elején szereplő „kétes út” ugyanis valószínűleg nem a ’kétséges’, ’gyanús’, ’vitatható’ értelemben szerepel itt, hanem egyszerűen azt jelenti, hogy az az út, melyen Dessewffy elindult, nem lett bejárva, ezért a kimenetele bizonytalan. A sorban szereplő „ha” kötőszó sem csupán feltételt fogalmaz meg, hanem egy finom ellentétre is utal (’bár’ jelentésében), tehát Dessewffy célja bár „Nagy vala”, az idő előtti halál ezt a nagy célt semmissé teszi. A 3–4. sorok valóban ezt a dilemmát fogalmazzák meg: Dessewffy ilyenformán „talány” marad, mivel nem lehet tudni, hogy „jeles”-e vagy „vétkes”, ám ezt a kérdést az utolsó két sor csattanója oldja meg. A várakozás (*Erwartung*) és felvilágosítás (*Aufschluss*) kettősségére épített szerkezet, mely Gotthold Ephraim Lessing óta az epigramma legfontosabb formai sajátosságának számít,³⁴ itt arra ad alkalmat Vörösmarty-nak, hogy egyértelmű választ adhasson: az aggódó hazafiaknak a „szent nemzetiség’ angyala súgja”: Dessewffy halála igenis óriási veszteség. Tehát ami dilemmának tűnt fel a vers első felében (a kétes úton járó kor előtti halálának megítélési nehézsége), a poentírozó zárlatban metafizikai megerősítést kap: a költő ily módon magának a nemzetnek szavát mondja vissza nekünk, amikor kételyeinket eloszlatja.

Vörösmarty verse felvillantja ugyan a Dessewffy-reprezentációk harmadik lehetőségét, ám Dessewffy itt nem áldozatot hoz, hanem a jövődőt viszi magával a sírba. A költemény datálását illetően tehát nemcsak az szól emellett, hogy feltehetően az apa halála előtt kellett íródnia, de az is, hogy a versben megfogalmazott dilemma rokona a Dessewffy-diskurzus első változatának (amennyiben a kikökönt idő problémáját veti fel). A Vörösmarty-vers azonban bizonyos tekintetben tovább is fogalmazza a kérdést. Azáltal ugyanis, hogy a „nemzet angyala” válaszol a bárdnak, voltaképpen nemcsak arról kapunk metafizikai megerősítést, hogy Dessewffy Aurél korának jeles személyisége volt, hanem arról is, hogy a céljai valóban nagyok voltak. Ily módon, bár a „kor előtti halál” majdnem „elfedezé” ezt a nagy célt, a bárd fülébe súgó angyal egyetlen szava annak az ékes bizonyítéka, hogy az egyén halála önmagában nem törölheti el, semmisítheti meg azt. Bár az egyén nem járta be útját, a tágabb értelemben vett közösség – épp a bárd megerősítésének hatására is – követheti ezt az utat. A válasz nemhogy disszonáns volna, hanem éppen ellenkezőleg: Dessewffy Aurél halála nem eltörölt egy jövőbeni lehetőséget, hanem azáltal, hogy felmutatta és létrehozta azt, példát is mutatott.

mély tiszteletem, mellyel értelmi felsőbbiségének hódolék, nem elfogultságból eredett, 's a' kit így tisztelék életében, kit szeretni magamban ösztönt érezék, annak sirjánál mély bánattal mondom: » l e g y e n á l d o t t e m l é k e z e t e ! « ” KOSSUTH, *i. m.*

33 VMÖM 3, 369. Hasonlóképpen tesz DÉNES, *i. m.*, 28.

34 Gotthold Ephraim LESSING, *Über das Epigramm* = G. E. L., *Gesammelte Werke*, Siebenter Band, [hg. Paul RILLA], Berlin, Aufbau-Verlag, 1956, 7–51.